

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ 5 – 6 КЛАСІВ ГІМНАЗІЇ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Тамара ПОЛОНСЬКА, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Одним із пріоритетних напрямів сучасного вітчизняного освітнього процесу є формування та розвиток критичного мислення учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), у тому числі й гімназій. Особливу актуальність проблема набула через проведення реформи Нової української школи. На необхідність розвитку *критичного мислення* як наскрізного вміння, що розвивається засобами всіх предметів і є підґрунтям для формування компетентностей учня, звернено увагу в Концепції нової української школи, Державному стандарті початкової освіти і Державному стандарті базової середньої освіти.

Зокрема, у Державному стандарті базової середньої освіти зазначено, що *критичне та системне мислення*, як наскрізне вміння, виявляється у визначенні характерних ознак явищ, подій, ідей, їх взаємозв'язків, умінні аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, зважати на протилежні думки та контраргументи, розрізняти факти, їх інтерпретації, розпізнавати спроби маніпулювання даними, використовуючи різноманітні ресурси та способи оцінювання якості доказів, надійності джерел і достовірності інформації [2].

Оновлені навчальні програми з іноземних мов для 5–9 класів також акцентують увагу на необхідності формування вміння учнів *критично оцінювати інформацію та використовувати її для різних потреб* [4]. Ця ідея проходить наскрізь через усі окреслені в програмі предметні та ключові компетентності, якими мають оволодіти школярі після закінчення адаптаційного циклу (5–6 класи) і циклу базового предметного навчання (7–9 класи). Нова модельна навчальна програма з іноземної мови для 5–9 класів ЗЗСО (2021) теж передбачає оволодіння учнями певними **вміннями критичного і системного мислення**, а саме: *розуміння й аналіз зв'язків між ідеями та аргументами; оцінка ідей, аргументів і варіантів; розв'язання проблем і прийняття рішень*. Значення цих умінь розкрито за до-

помогою комплексу мисленневих операцій – дескрипторів: *визначати, ідентифікувати, порівнювати, відрізняти, аналізувати, вивчати, добирати, ставити запитання, порівнювати, урахувати, інтерпретувати, оцінювати* тощо [3, 11].

Є чимало трактувань терміна «критичне мислення». Розглянемо деякі з них із психологічної й педагогічної точки зору.

Так, американська психологиня Д. Халперн (D. Halpern) вважає, що критичне мислення – це «використання таких когнітивних навичок і стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного результату. Відрізняється виваженістю, логічністю і цілеспрямованістю. Інше визначення – спрямоване мислення» [7, 56].

Українська педагогиня, дослідниця питань розвитку критичного мислення учнів ЗЗСО О. Пометун визначає критичне мислення як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю й рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» [5, 94]. На думку вченої, таке визначення дає змогу побудувати навчання як поетапне формування кожного з названих мисленневих умінь і водночас звернути увагу на процес розвитку характеристик самого процесу мислення учня.

Отже, під критичним мисленням будемо мати на увазі здатність людини аналізувати інформацію з позиції логіки, уміння приймати обґрунтовані рішення та застосовувати отримані результати для розв'язання як стандартних, так і нестандартних життєвих проблем. Таким чином, критичне мислення означає не критику або негативність суджень, а раціональний розгляд різних підходів для прийнят-

тя обґрунтованих суджень і розв'язань. Тобто, у процесі розвитку критичного мислення учні повинні навчитися знаходити потрібну інформацію, уміти оцінити її адекватність і правдивість, робити аргументовані висновки на основі отриманої інформації та бути в змозі застосувати її при вирішенні поставленого перед ними завдання

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дає змогу виділити основні характеристики критичного мислення на уроках з різних предметів, у тому числі й іноземної мови:

- **Самостійність.** Мислення стає критичним, тільки якщо воно має індивідуальний характер.

- **Постановка проблеми.** Критичне мислення часто починається з постановки проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично.

- **Ухвалення рішення.** Закінчення процесу критичного мислення – це прийняття рішення, яке допоможе оптимально розв'язати поставлену проблему.

- **Чітка аргументованість.** Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати, що часто одна й та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому вона має підкріпити своє рішення переконливими, власними аргументами, які б довели, що її рішення є найкращим та оптимальним.

- **Соціальність.** Людина живе в соціумі, тому доводити свою позицію вона повинна в спілкуванні, у результаті якого вона поглиблює свою позицію або може щось змінити в ній.

Серед основних механізмів компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у ЗЗСО значне місце відведено освітнім інноваційним технологіям. Однією з таких технологій, що допомагає учням не тільки засвоїти певний обсяг знань, а й сприяє розвитку їхніх особистісних якостей, є педагогічна технологія розвитку критичного мислення. Технологія критичного мислення, як зазначено в Новому словнику методичних термінів і понять, – це «технологія навчання, яка ставить завдання навчити критично мислити – обговорювати, оцінювати, виявляти та розв'язувати проблеми» [1, 314]. Технологія використовується в педагогіці як фундамент для розвитку мисленнєвих навичок учнів, необхідних не тільки в навчанні, а й у звичайному житті: уміння приймати зважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати різні сторони явищ, аргументувати свою позицію тощо.

Базова модель технології критичного мислення складається з трьох послідовних етапів (стадій) діяльності з навчальним матеріалом: 1) виклик; 2) осмислення; 3) рефлексія (рис. 1).

Американські автори наукової праці «Технології розвитку критичного мислення учнів» називають базову модель «базовими уроками». Фактично етапи моделі є не що інше, як складники уроку іноземної мови: *виклик* – вступна частина уроку, *осмислення* – основна частина, *рефлексія* – завершення уроку.

Рис. 1. Базова модель технології критичного мислення

Етап виклику – це актуалізація наявних знань, пробудження зацікавленості темою, визначення мети вивчення конкретних матеріалів. На цьому етапі передбачається створення мотивації до отримання знань, налаштування на ту інформацію і той процес, які будуть пропонуватися на наступних етапах роботи.

Етап осмислення передбачає роботу з новою інформацією, занурення в контекст. Основним завданням цього етапу є контроль за сприйняттям і процесом вивчення нового матеріалу самими учнями.

На **етапі рефлексії**, як заключному етапі роботи з новим навчальним матеріалом, осмислення й інтерпретація носять творчий характер, сприяючи інтеграції всього нового в особистісному досвіді учня. Рефлексія спрямована на роздуми, формування особистої думки щодо навчального матеріалу.

Третій етап є вирішальним у розвитку критичного мислення учнів, оскільки його основними завданнями є не лише узагальнення та систематизація вивченого матеріалу, а також рефлексія (розмірковування) щодо процесу і результатів навчальної діяльності як власних, так і інших учнів. Аналізуючи функції двох перших фаз технології розвитку критичного

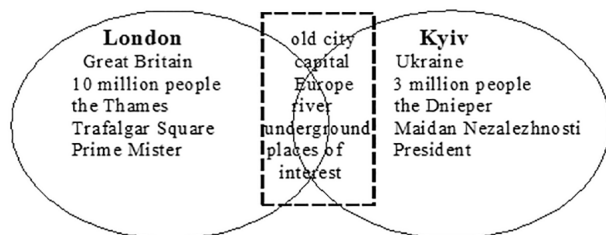
мислення, можна зробити висновок про те, що, по суті, рефлексивний аналіз та оцінка пронизують усі етапи роботи. Однак рефлексія на фазах виклику та реалізації має інші форми і функції. На третьому етапі вона (рефлексія) стає основною метою діяльності учнів і вчителя. Важливо, щоб у процесі рефлексії учні самостійно могли оцінювати свій шлях від пред'явлення нового матеріалу до його осмислення, формувати особисту думку щодо навчального матеріалу тощо. Рефлексія передбачає вміння учнів не лише аналізувати отриману інформацію, а й уміти її застосовувати в реальному житті.

Розглянемо окремі методи розвитку критичного мислення в процесі компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов для кожного з трьох етапів. Доречно зауважити, що всі зазначені нами методи є інтерактивними, і вони орієнтовані на широку взаємодію учнів не тільки з учителем, а й один з одним, на домінування активності дітей у процесі навчання. Для кожного етапу наведено по одному з дібраних або розроблених прикладів.

Перший етап – Виклик (Challenge)

Для розвитку критичного мислення на початку уроку, тобто Виклику, пропонуємо використовувати такі методи і прийоми: *Мозковий штурм*, *Діаграму (Коло) Венна*, *Кластер*, *Кошик ідей*, *Вибір афоризму*, *Концептуальне колесо*, *Кола по воді*, *Дерево припущень тощо*. Для прикладу пропонуємо «Діаграму Венна».

Діаграма Венна (або **Діаграма Кола**) – це графічний організатор, який призначено для навчання учнів порівнювати предмети та явища і знаходити їх спільні й відмінні риси або ознаки. Діаграма має два кола, що перетинаються. У нашому випадку в одному колі, що зліва, записуються ознаки, характерні для Лондона, в іншому колі, що справа, – для Києва. А посередині, у місці перетину кіл, спільні ознаки для обох міст (рис. 2).

2. Рис. Діаграма Венна «Лондон – Київ»

Другий етап – Осмислення (Comprehension)

Що стосується основної частини уроку **Осмислення**, то до найбільш поширених методів розвитку критичного мислення можна

віднести: *Ментальну карту*, *Ажурну пилку*, *Карусель*, *Тонкі й товсті запитання*, *Ромашку Блума*, *Шість капелюхів*, *Кластер*, *Зигзаг тощо*. Розглянемо один із зазначених методів – «Кластер».

Кластер (від англ. *cluster* – пучок, скупчення) – це графічна організація матеріалу, яка показує смислове поле і структуру змісту теми чи окремого поняття. Ключове слово записується в центрі, від нього відходять промені в різні боки, на яких записуються слова, що розкривають зміст ключового поняття. Ці ж слова на променях можна також «розпаковувати» у вигляді нових кластерів.

Наприклад, при вивченні теми «Харчування» в 5/6 класі можна, наприклад, побудувати кластер «Meals in Ukraine». У центрі записується словосполучення «Meals in Ukraine», від якого розходяться промені до трьох слів: «breakfast», «dinner», «supper». У свою чергу від цих слів розгалужуються інші промені з їх деталізацією (*breakfast*: bread and butter, omelet, vegetables, tea; *dinner*: borshch, cutlets, salad, uzvar; *supper*: fish with boiled potatoes, cocoa тощо (рис. 3).

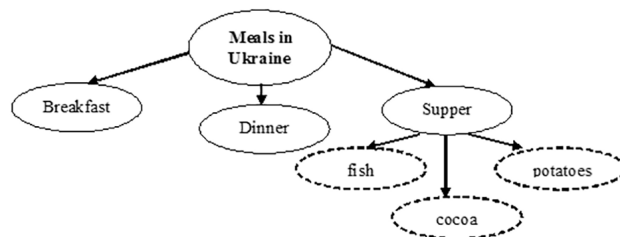

Рис. 3. Ukrainian Meals

Метод «кластера» дає змогу подати на уроці великий обсяг інформації в структурованому і систематизованому вигляді, виявити ключові слова теми, фіксувати фрагменти нової інформації. Кластери сприяють систематизації наявних знань учнів, розвитку їхнього мислення, встановленню логічних зв'язків між поняттями, вільному висловлюванню своєї думки чи ідеї з будь-якої теми/проблеми.

Варто зауважити, що кластер можна застосовувати також на двох інших етапах уроку, зокрема на етапі *виклику* – для виявлення наявних знань учнів і прогалін у них; на *етапі рефлексії* – для систематизації понять і встановлення між ними логічних зв'язків.

Третій етап – Рефлексія (Reflection)

Що стосується методів розвитку критичного мислення на кінцевій стадії уроку, тобто **Рефлексії**, то до них можна віднести: *Сінквейн*, *ПРЕС*, *Есе*, *Кластер*, *Займи позицію*, *Шкала думок*, *Плюс-Мінус-Цікаво*, *Риб'яча кістка* тощо. Одним із методів є «ПРЕС».

ПРЕС (PRES) – акронім (аббревіатура) від перших літер чотирьох англійських слів, що означають: *позицію, причину, приклад, вирішення*. За допомогою цього методу учні навчаються висловлювати свою думку з дискусійного питання у виразній і стислій формі (усно або письмово), аргументувати, переконувати інших. На допомогу учням доцільно запропонувати опорні слова і вирази.

Вирізняють чотири етапи методу PRES:

- **Позиція (Position):** Потрібно висловити свою думку, пояснити свою точку зору (*I think..., to my mind..., in my opinion..., it seems to me...*).

- **Причина (Reason):** Слід пояснити причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (*the fact is..., the point is that..., because...*).

- **Приклад (Example):** Необхідно навести приклад, додаткові аргументи на користь своєї позиції; назвати факти, які демонструють докази (*for example..., for instance..., such as..., like...*).

Використання методів критичного мислення на уроках іноземної мови активізує пізнавальну діяльність учнів, мотивує їх до навчання, підвищує його результативність, сприяє розвитку творчих здібностей, формує як предметну, так і ключові компетентності підлітків для майбутнього життя. Методи критичного мислення вирізняються серед інших інноваційних педагогічних технологій вдалим поєднанням проблемності та продуктивності навчання з технологічністю уроку, ефективними методами і прийомами.

Поставлені перед вітчизняною школою завдання зумовлюють необхідність модернізації професійної підготовки фахівців з іноземних мов. Сучасний учитель має бути здатним до інноваційної діяльності, творчого та самостійного мислення, готовим до впровадження нестандартних рішень, володіти низкою компетентностей. Формувати здатність учнів критично оцінювати події та факти життя суспільства може лише той учитель, у якого сформовано критичне мислення. Американська дослідниця психології критичного мислення Д. Халперн розробила популярну в США програму навчання критичного мислення, де виділено низку якостей, властивих людині, яка володіє критичним мисленням, а саме: *готовність до планування, гнучкість, наполегливість, готовність виправляти свої помилки, усвідомлення, пошук компромісних рішень* [7, 47–48].

Тобто, сучасний учитель іноземної мови, має бути самостійним у своїх судженнях, тонко відчувати проблеми, що стоять перед ним, гнучко підходити до пошуку їх розв'язання та бути від-

критим новому досвіду в постійно змінюваному світі. Педагогічне мислення має бути рефлексивним за своєю суттю, побудованим на відкритості до проблем і труднощів повсякденної практики, готовності їх приймати і вирішувати на основі своїх особистих переконань і цінностей, а не за нав'язаними шаблонами.

Отже, запровадження технології розвитку критичного мислення забезпечує перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення учнів. ТРКМ допомагає готувати дитину до життя в інформаційному суспільстві, обирати серед невпинного потоку інформації головне, критично перевіряти отриману інформацію, співпрацювати з іншими. Зрештою, критичне мислення є дієвим способом виховання громадян, які повинні про все мати власну думку і не дозволяти маніпулювати своєю свідомістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э. Г., Щукин. А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва : ИКАР, 2009. 448 с.

2. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>

3. Модельна навчальна програма «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Автори: Редько В. Г., Шаленко О. П., Сотникова С. І., Коваленко О. Я., Коропецька І. Б., Якоб О. М., Самойлюкевич І. В., Добра О. М., Кіор Т. М. Рекомендовано МОН України: наказ від 12.07.2021 р. № 795. URL: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni_prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf)

4. Навчальні програми з іноземних мов. 5–9 класи : Наказ МОН України від 12 червня 2017 р. № 804. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/5-9-klas/programi-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf/804/17>

5. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. Київ : Освіта, 2020. 192 с.

6. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Плеяди, 2006. 220 с.

7. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.